

*Janusz Chmura**, *Andrzej Wójcik***

ADAPTACJA DĄBROWSKIEJ „SZTYGARKI” NA PODZIEMNĄ TRASĘ TURYSTYCZNA

1. Wstęp

Zamknięte kopalnie jak i inne zakłady nie stanowią dla wielu z nas wartości sentymen-
talnej. Są szare, zaniedbane, otoczone rurociągami. Tak je postrzegaliśmy przez lata i widzi-
my je dalej. Niejednokrotnie wystarczy drobny szlif, czasem większa inwestycja, aby wy-
dobyć ich dawny urok. Również Dąbrowa Górnicza posiada na swym terenie zabytki prze-
mysłowe, które są ciekawe, niepowtarzalne, charakterystyczne dla całego krajobrazu. Jednym
z nich jest Kopalnia Ćwiczebna, wchodząca w skład Muzeum Miejskiego „SztYGarka”.

Dziedzictwo kulturowe nie jest pustym hasłem, ale określoną wartością. Obowiązujące
w Polsce prawo umożliwia obecnie ochronę prawną obiektów, ale nie gwarantuje koniecz-
nych do realizacji projektu środków finansowych. Restrukturyzacja przemysłu górniczego
i hutniczego nie musi także oznaczać dosłownej likwidacji dziedzictwa postindustrialnego.
Już w latach dwudziestych XX w. przebudowano na przykład szyb „Alfred” na Wełnowcu
w Katowicach. Warsztaty mechaniczne, magazyny, sortownię i parowozownię zamieniono
na budynki mieszkalne. Pierwszym, logicznym projektem zmiany przeznaczenia obiektów
górnictwa węglowego było przekształcenie w 1987 r. budynku kotłowni i kompresorowni
kopalni „Katowice-Kleofas” na basen kąpielowy wraz z zespołem rekreacyjnym. Innym przy-
kładem może być przystosowanie w latach 1995–1996 dawnej cechowni i łaźni kopalni
„Boże Dary” w Katowicach — Kostuchnie na siedzibę dyrekcji kopalni. W 1996 r. budy-
nek pralni przy kopalni „Wieczorek” w Katowicach zaadaptowano na galerię twórców
nieprofesjonalnych, a od 1991 r. w Katowicach — Szopienicach trwały prace przy rekon-
strukcji dawnych Browarów Mokrskiego, które stały się siedzibą firmy „Centrum Factory”.

* Wydział Górnictwa i Geoinżynierii, Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków

** Instytut Historii Nauki PAN

Wszystkie wyżej wspomniane inwestycje dotyczą rekonstrukcji i wykorzystania do różnych celów obiektów górniczych, powierzchniowych. Osobny problem stanowią na Górnym Śląsku obiekty pogórnice, podziemne. Problematyką historii górnictwa węglowego od lat siedemdziesiątych XX w. zajmuje się Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze. Jest to do tej pory jedyna instytucja traktująca sprawy historii górnictwa kompleksowo. Zagadnienia eksploatacji górniczej znalazły także swoje miejsce zarówno w Kopalni Zabytkowej „Guido”, jak i w sztolni „Królowa Luiza”. Należy zaznaczyć, że w 2000 r. narodził się również projekt wykorzystania dla celów muzealnych podziemnej części kopalni „Ignacy” w Rybniku — Niewiadomiu, który niestety nie został zrealizowany.

2. Zarys historii górnictwa węglowego w Zagłębiu Dąbrowskim

Dąbrowa Górnicza jak i inne okoliczne miasta (Sosnowiec, Będzin, Czeladź) wchodzi w skład Zagłębia Dąbrowskiego, będącego częścią Górnośląskiego Zagłębia Węglowego, w granicach ustalonych poprzez podziały polityczne (granice zaborów) i charakteryzującym się specyficznym rozwojem przemysłu.

Najstarszy ślad eksploatacji w Polsce węgla kamiennego spotykamy w opisie Polski autorstwa Szymona Starowolskiego [1] z 1627 r. Obszar gdzie odnotowano występowanie po raz pierwszy tej kopaliny stanowi niecałe 2% powierzchni Polski. Należy także do najbardziej znanych geologicznie i górniczo obszarów i to nie tylko w Polsce. Teren występowania formacji węglonośnej regionu górnośląskiego miał, na przestrzeni lat, kilkanaście nazw historycznych, takich jak: górotwór węglowy, formacja węglowa, Oberschlesische Steinkohlenbecken, Oberschlesische-Polonische Stein-kohlenformation, Polsko-Śląskie Zagłębie Węglowe czy Górnośląskie Zagłębie Węglowe. Ta ostatnia nazwa powstała dopiero po II wojnie światowej i była określeniem zdecydowanie bardziej górniczo-przemysłowym.

O ważności przeprowadzonych na tym obszarze prac naukowych niech świadczy fakt, że w międzynarodowej terminologii stratygraficznej przyjęto nazwę „sylez” na oznaczenie górnego karbonu typu zachodnioeuropejskiego [2].

Położenie Górnego Śląska, w sensie geograficznym, zaczęło kształtować się w połowie XV w. Po kongresie wiedeńskim teren ten należał do pruskiej rejencji opolskiej. W tym czasie cała krakowska i dąbrowska część Zagłębia należała jeszcze do Rzeczypospolitej. W 1795 r. do Górnego Śląska przyłączono obszar, o powierzchni około 2500 km², tzw. Nowy Śląsk (Neu Schlesien), czyli dawne księstwo siewierskie, obejmujące obszary węglonośne, które później nazwane zostało Zagłębiem Dąbrowskim [3]. Po przegranej przez Prusy wojnie z Francją oraz utracie Nowego Śląska po pokoju w Tylży w 1807 r., a także po reformie podziału administracyjnego Prus (1808 r.) ustabilizowały się w tym rejonie granice polityczne, aż do wybuchu I wojny światowej.

Górnośląskie Zagłębie Węglowe jest jednostką geologiczno-złożową wyznaczoną występowaniem osadów węglonośnych karbonu w obszarze wododziału Wisły, Odry i Dunaju.

Węglonośne osady górnokarbońskie tzw. produktywne odgrywają zasadniczą rolę w rozwoju regionu. Zawierają bogate złoża węgla kamiennego jak i solanek, rud żelaza, surowców ilastych. Występujące na Górnym Śląsku pokłady węgla kamiennego posiadają swoistą numerację [4]. Przy omawianiu zagadnień związanych z problemami geologiczno-złożowymi nie sposób ominąć charakterystyki warunków tworzenia pokładów węgla kamiennego tym bardziej, że zewnętrznym i dostrzegalnym objawem towarzyszącym samym węglom są różnego rodzaju skamieniałości roślinne. Z tymi fragmentami roślin spotykano się na co dzień przy eksploatacji pokładów i często stanowiły ciekawostki, z których szereg trafiło do muzeów.

W połowie XVIII w. znano węgiel na obszarze Górnego Śląska w tych miejscach, gdzie pokłady wychodziły na powierzchnię, czyli w okolicy Kostuchny, Tenczynka, Zabrze, Mysłowic, Rudy Śląskiej. Wydobywano go na małą skalę na wychodniach lub w płytkich szybkach. Węgiel jako kopalina energetyczna nie miał wtedy jeszcze wartości ze względu na obfitość lasów. Pierwsza kopalnia węgla powstała w 1755 r. w Mikołowie. Jednak oficjalnie pierwsze nadanie na kopalnię węgla kamiennego na Górnym Śląsku zostało dokonane w 1770 r. [5]. We wschodniej części Zagłębia pokłady węgla były po raz pierwszy eksploatowane w kopalni w Szczakowie [6] oraz w okolicy Dąbrowy (Górnicy) [7], ale już wcześniej, bo w 1791 r., Hipolit Kownacki, dzierżawca dóbr sławkowskich opisywał wykorzystanie węgla przez okoliczną ludność [8].

Tak kształtowały się początki eksploatacji węgla kamiennego. W XVIII w. znano kilkanaście miejsc występowania węgla ale nie wiadomo jeszcze o ich wspólnej genezie. Z chwilą przejścia obszaru Dąbrowy (Górnicy), w ramach Nowego Śląska do państwa pruskiego, na wychodniach pokładów węgla została założona kopalnia węgla, której nadano imię ówczesnego dyrektora królewsko-pruskiego górnictwa hrabiego Fryderyka Redena. W latach 1796–1806 roboty górnicze prowadzono wyłącznie systemem odkrywkowym, a dla odprowadzenia wody wykonano małą i płytką sztolnię. Rocznie wydobywano około 200 ton węgla, który był wykorzystywany na cele opałowe. W 1807 r. kopalnia „Reden”, położona na obszarze należącym poprzednio do księstwa Siewierskiego, przeszła na własność marszałka francuskiego Lannesa de Montebello, który otrzymał to księstwo od Napoleona. W 1813 r. kopalnia ta została wydzierżawiona, a w 1814 r. przejął ją skarb państwa z tytułu zaległości podatkowych.

Należy zauważyć, że eksploatacja pokładów węgla kamiennego w rejonie Dąbrowy (Górnicy), na przestrzeni wielu lat, nierozzerwalnie jest związana z kopalnią „Paryż” (w latach 1945–1991 obowiązywała nazwa „Generał Zawadzki”). Na obszarze górniczym kopalni „Paryż” prowadziły eksploatację, między innymi, następujące kopalnie:

- w pokładach siodłowych: „Reden” (1796–1935), „Ksawery” (1825–1880), „Cieszkowski” (1858–1871), „Nowa” (1867–1885), „Paryż” (1885–1995), „Nordman” (1917–1925), „Koszelew” (1875–1939);
- w pokładach orzeskich i rudzkich: „Reden” (1909–1923), „Krystyna” (1928), „Józefa” (1927–1930), „Małgorzata” (1923–1933), „Katarzyna” (1922–1924), „Jawor” (1924–1925), „Hieronim” (1918–1925), „Wańczyków” (1913–1923), „Lech” (koniec XIX w.), „Stanisław” (1913);

- w pokładach brzeżnych: „Flora” (1879–1945), „Jan” (1880–1910), „Mikołaj Stary” (1875–1888), „Mikołaj Nowy” (1921–1924), „Stanisław” (1921–1933), „Mars” (1920–1962), „Baśka” (1924–1936), „Maksymilian I” (1922–1931), „Maksymilian II” (1925–1933), „Wiktor” (1928–1939), „Wiesława” (1925–1934), „Michał” (1920–1929), „Albert” (1910–1935), „Podreden” (1926–1934), „Maciej” (1924), oraz liczne małe kopalnie, jak: „Skorupka”, „Kołataj”, „Jutrzenka”, „Zdzisław”, „Batory”, „Barbara”, „Franciszek”, „Helena”, „Lipno”, „Maciej”, „Neptun”, „Orion”.

3. Charakterystyka Kopalni Ćwiczebnej w Dąbrowie Górniczej

Historia Kopalni Ćwiczebnej jest nierozdzielnie związana z historią Szkoły Górniczej oraz muzealnictwa na terenie Dąbrowy Górniczej, a które to sięgają końca XIX w. [9, 10]. Powołana do życia, na wniosek przemysłowców górniczych i hutniczych, w dniu 1 lutego 1889 r. Szkoła Górnicza, popularnie zwana „Sztugarką”, posiadała oprócz wydziałów: górniczego, hutniczego także bibliotekę, laboratorium chemiczne, warsztaty oraz kolekcję mineralogiczną i geologiczną. Na siedzibę Szkoły przeznaczono budynek Zarządu Górniczego Zachodniego Okręgu Górniczego, który został wybudowany w 1842 r.

Szkoła Górnicza była miejscem pracy wielu wybitnych ludzi takich, jak na przykład Stanisław Kontkiewicz (1849–1924), który wykładał tutaj geologię. Gromadził także minerały, skały i okazy paleontologiczne, rozwijając kolekcję przyrodniczą. Rozszerzył program nauczania o kontakt ucznia z autentycznym okazem geologicznym. Kontkiewicz organizował z nauczycielem górnictwa Hieronimem Kondratowiczem (1845–1923) wycieczki geologiczne, które od 1902 r. stały się oficjalnym przedmiotem szkolnym. Udział uczniów w rewolucji 1905 r. spowodował zawieszenie przez władze carskie działalności Szkoły. Wśród absolwentów „Sztugarki” zrodził się wtedy projekt utworzenia nowej placówki naukowej gromadzącej i opracowującej zbiory przyrodnicze. Inicjatorem tych poczynań był, absolwent „Sztugarki”, Piotr Przesmycki (1869–1942). W dniu 6 sierpnia 1912 r. w budynku Resursy, otwarto Muzeum im. Zygmunta Glogera, znakomitego polskiego etnografa, a formalnym właścicielem placówki został Oddział Zagłębiowski Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Próby ponownego otwarcia Szkoły Górniczej podjęli przemysłowcy z terenu Zagłębia Dąbrowskiego już w 1916 r. Państwową Szkołę Górniczo-Hutniczą (PSGH) utworzono w sierpniu 1919 r. Pawilon II „Sztugarki” (dawny internat szkolny) przebudowano i przeznaczono na pracownię i sale wykładowe oraz na Muzeum Mineralogiczno-Geologiczne. Pracę w PSGH rozpoczęli nauczyciele posiadający duże doświadczenie i talent pedagogiczny. Jednym z nich był Adam Piwowar (1874–1939), absolwent „Sztugarki” z 1897 r., który prowadził w latach 1919–1939 zajęcia z geologii. Zorganizowana przez Piwowara pracownia geologiczna, posiadająca początkowo charakter dydaktyczny, przekształciła się stopniowo w Muzeum Geologiczne, które włączyło zbiory Muzeum im. Zygmunta Glogera, niedziałające po I wojnie światowej. Muzeum prowadzone przez Piwowara posiadało

kolekcję minerałów użytecznych Polski, zgrupowanych według wieku geologicznego. Okazy pochodziły przede wszystkim z najbliższych okolic Dąbrowy Górniczej, ale nie brakowało także ciekawostek mineralogiczno-petrograficznych z całego świata.

Rys. 1. Zdjęcie wlotu do dąbrowskiej kopalni z okresu jej budowy – 1927 r.
(Archiwum Muzeum „Szttygarka”)

Po przerwie spowodowanej II wojną światową, Muzeum Geologiczne wznowiło działalność. Absolwent PSGH Edward Ciuk (1909–1995), pracujący w szkole do 1950 r., zgromadził rozproszone okazy i dokonał ich ponownej klasyfikacji. Po reorganizacji szkolnictwa zawodowego Muzeum znalazło się w ramach struktur Technikum Górniczego MGİE. Początkowo zbiorami opiekował się Stanisław Szostak, a od 1956 r. Anatol Zieliński (1909–1974), który rozwinął współpracę uczniów z Muzeum tworząc Koło Geologiczne.

Z chwilą zawieszenia w 1968 r. działalności Szkoły i powołania w Dąbrowie Górniczej filii Politechniki Śląskiej zbiory przyrodnicze zostały spakowane i zabezpieczone. W 1982 r. podjęto starania mające na celu odtworzenie placówki muzealnej i doprowadzono do wystawienia części zbiorów. W 1985 r. reaktywowano muzeum pod nazwą Ośrodek Muzealno-Dydaktyczny, który stanowił integralną część Zespołu Szkół Zawodowych „Szttygarka”. Nowy okres w dziejach muzealnictwa nastąpił 19 listopada 1997 r. kiedy to została powołana nowa instytucja pod nazwą Muzeum Miejskie „Szttygarka”.

Zagłębie Dąbrowskie w rządowym górnictwie królestwa Polskiego (do 1870 r.) zawsze odgrywało rolę drugorzędą w porównaniu do okręgu staropolskiego (kieleckiego). Trwałym osiągnięciem tego okresu było częściowe rozpoznanie warunków zalegania pokładów węgla oraz opracowanie metod ich udostępniania i eksploatacji, które różniły się od technik

stosowanych na Górnym Śląsku. Gorzej natomiast przedstawiała się sprawa kadry technicznej dla górnictwa. Po zawieszeniu Szkoły Akademiczno-Górnictwa w Kielcach (Akademii Górniczej) nowi fachowcy zdobywali kwalifikacje głównie na drodze praktyki, a tylko nieliczni z nich studiowali na zagranicznych uczelniach górniczych [11]. Zmiana sytuacji ekonomicznej nastąpiła w drugiej połowie XIX w., kiedy to Zagłębie Dąbrowskie uzyskało połączenie kolejowe z resztą cesarstwa rosyjskiego. Kolej, będąc sama poważnym odbiorcą węgla, umożliwiła ponadto jego wysyłkę na nowe rynki zbytu, odległe nawet o setki kilometrów. Powstała w 1889 r. Szkoła Górnicza miała na celu kształcenie kadr dla potrzeb górnictwa i hutnictwa. Każdy kandydat musiał odbyć także przynajmniej roczną praktykę w kopalniach lub hutach przed wstąpieniem do Szkoły. Z chwilą reorganizacji szkolnictwa zawodowego (od 1919 r.) i zatwierdzeniu Statutu Szkoły przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego koniecznością stało się danie uczniom praktycznego wykształcenia [12]. Oprócz warsztatów szkolnych, odlewni, maszynowni rozpoczęto budowę Kopalni Ćwiczebnej. Przy budowie kopalni brali udział przede wszystkim uczniowie Wydziału Górniczego PSGH. Docelowo planowano w wyrobiskach zlokalizować muzeum górnicze.

4. Rys historyczny Kopalni Ćwiczebnej

Kopalnia Ćwiczebna jest zlokalizowana w Dąbrowie Górniczej, przy ulicy Górniczej, obok kościoła p.w. Świętej Barbary i udostępnia dwa pokłady węgla kamiennego (o numeracji górniczej 401 i 402). W wyrobiskach znajdują się maszyny i urządzenia służące do urabiania i transportu węgla, takie jak kombajn węglowy, przenośniki, wozy kopalniane.

Budowa kopalni została rozpoczęta w kwietniu 1927 r. (rys. 1), a pierwszy etap budowy zakończono w 1929 r.. Powstała Kopalnia Ćwiczebna, przy Państwowej Szkole Górniczej i Hutniczej, miała na celu zaznajamianie uczniów z różnorodnymi urządzeniami górniczymi. Wykonywano także drążenie wyrobisk. Sumaryczna długość wyrobisk wynosiła około 250 m. Planowano nawet wykonanie szybu i montaż urządzeń szybowych, maszyny wyciągowej, jak i wieży wyciągowej. Oprócz prac typowo górniczych uczniowie Szkoły wykonywali także szereg pomiarów z zakresu wentylacji, miernictwa podziemnego oraz przeprowadzali zdjęcia geologiczne. Planowano wykorzystać Kopalnię, po zakończeniu budowy, na muzeum górnicze.

W latach 1958–1961 przeprowadzono szereg prac zabezpieczających wyrobiska górnicze. Wykonano także wyrobiska pochyłe (upadowa I — zwana też „kamienną” i upadowa II — tzw. upadowa południowa) oraz wyrobiska poziome, łączące upadowe. Łączna długość nowo powstałych wyrobisk wynosiła około 100 m, przy różnicy poziomów 14,5 m. Planowano także wykonanie innych wyrobisk pochyłych i poziomych oraz szybu, który nosiłby nazwę „Staszic”. W latach późniejszych (do 1966 r.) przeprowadzono prace górnicze polegające na zwiększeniu ilości wyrobisk. Wykonano między innymi chodnik ścianowy, podścianowy, szkoleniowy, wodny. Łączna długość nowo powstałych wyrobisk wynosiła około 180 m.

Zajęcia praktyczne uczniów szkół górniczych były realizowane w Kopalni Ćwiczebnej do 1994 r.

Uczniowie PSGH przechodzili również praktykę zawodową bezpośrednio w zakładach górniczych w miesiącach wakacyjnych, zaraz po zakończeniu roku szkolnego [13]. Była to dwumiesięczna, obowiązkowa płatna praktyka zawodowa. Uczniowie nabywali w trakcie realizacji praktyki szereg umiejętności, które mogły być wykorzystane także w czasie zajęć w Kopalni Ćwiczebnej.

Obecny układ wyrobisk górniczych Kopalni Ćwiczebnej odbiega od zaplanowanego. Na przestrzeni lat, w miarę rozwoju przemysłu górniczego, zmieniły się plany wykorzystania kopalni. W latach 60. XX w. narodził się pomysł poszerzenia układu wyrobisk, łącznie z wybudowaniem osobnego szybu „Staszic”. Zamierzeń tych jednak nie udało się zrealizować. W chwili obecnej, po likwidacji licznych zakładów górniczych (w tym ostatniej kopalni węgla kamiennego na terenie Dąbrowy Górniczej — kopalni „Paryż”) tylko Kopalnia Ćwiczebna pozostaje prawdziwym dokumentem świadczącym o rozwoju górnictwa w Zagłębiu Dąbrowskim. Jest to ostatni komplet wyrobisk dołowych, które ostały się „niszczącej” i destrukcyjnej działalności organów likwidujących kopalnie w imię obowiązującego prawodawstwa.

5. Planowane przekształcenia i wykorzystanie Kopalni Ćwiczebnej Muzeum Miejskiego „Szttygarka”

Najważniejszą barierą w ochronie zabytków przemysłowych jest bariera świadomości. Chodzi o uświadomienie wartości tego dziedzictwa, sposobu ich traktowania, jak i nowych metod ochronnych. Aby ochrona zabytków była skuteczna należy przystosować je do nowych funkcji. Przeznaczanie ich na cele muzealne wprowadza pewne ograniczenia. W przypadku Muzeum Miejskiego „Szttygarka” jest to jedyna możliwa funkcja, która może zapewnić zachowanie wyrobisk górniczych oraz ich odpowiednie zaprezentowanie. Dla innych zabytków przemysłowych (w tym dla obiektów pogórnich, zabudowy powierzchniowej (np. na kopalni „Paryż” w Dąbrowie Górniczej) wskazanym byłoby umiejętne skojarzenie funkcji kulturalnych z funkcjami komercyjnymi.

Kopalnia Ćwiczebna, zlokalizowana w samym centrum ponad stutysięcznego miasta, zasługuje na odpowiednie wykorzystanie. Część prac została już wykonana (przeład i naprawa urządzeń elektrycznych), a pozostałe zostały przeznaczone do realizacji w późniejszym terminie (odtworzenie obudów wyrobisk). Planuje się udostępnienie wyrobisk górniczych dla zwiedzających: chodniki znajdujące się na pierwszym poziomie, upadową I oraz system chodników nadścianowych i podścianowych wraz z ścianą węglową, znajdujących się na drugim poziomie. W sumie długość trasy wynosiłaby około 800 m, przy różnicy poziomów 25 m. W wyrobiskach górniczych byłyby zaprezentowane różnego rodzaju maszyny górnicze.

Kopalnia Ćwiczebna ze względu na swoją niewielką głębokość, na której są położone wyrobiska, w okresach kiedy następują duże opady atmosferyczne wymaga odpompowania nadmiaru wód, które infiltrują z powierzchni terenu do górotworu. Należy stwierdzić, że w latach 80. i 90. XX w. nie prowadzono żadnych prac konserwacyjnych ani też naprawczych systemu odwodnieniowego Kopalni Ćwiczebnej.

6. Koncepcja przebiegu podziemnej trasy turystycznej

Przepisy dla zakładów górniczych określają zasady projektowania i użytkowania wyrobisk podziemnych. Niezbędne, więc będzie określenie podstawowych wymagań, które muszą zostać wykonane w ramach ostatecznego projektu technicznego zabezpieczenia i adaptacji wyrobisk na podziemną trasę turystyczną. Jednocześnie projektując przyszły kształt podziemnej trasy należy spełnić określone warunki ruchowe obowiązujące w górniczych obiektach podziemnych.

Warunki ruchowe jakie powinny być spełnione przy udostępnieniu wyrobisk:

- minimalna wysokość wyrobiska 2,2 m, z dopuszczeniem miejscami do wys. 1,8 m (niezbędne oznaczenie takiego miejsca i oświetlenie obniżonego punktu);
- minimalna szerokość wyrobiska przy ruchu jednokierunkowym winna wynosić 0,8 m (punktowo 0,6 m), przy ruchu dwukierunkowym min. 1,6 m. a na odcinku nie przekraczającym 5 m może wynosić 1,2 m;
- wyrobisko o nachyleniu większym od 12° w którym odbywa się ruch pieszy musi być wyposażone w schody i poręcze, (wys. poręczy min. 0,9 m);
- w wyrobiskach o nachyleniu $5\div 12^\circ$ winny być zabudowane „trepy” lub zastosowane inne rozwiązanie przeciw poślizgowe;
- przy nachyleniu wyrobisk powyżej 45° niezbędne są pomosty spoczynkowe;
- wyrobiska pionowe winny być wyposażone w urządzenie dźwigowe z przedziałem drabinowym; przy mniejszych głębokościach szybik winien być wyposażony w zejście schodowe z pomostami spoczynkowymi (zgodnie z przepisami).

W odniesieniu do istniejących wyrobisk „Kopalni Ćwiczebnej” stwierdzić należy, że gabarytowo wszystkie wyrobiska spełniają wyżej wymienione warunki. Podstawowym zadaniem przy tworzeniu podziemnej trasy turystycznej będzie wykonanie niezbędnych prac zabezpieczających oraz uzupełniających koniecznych do prowadzenia bezpiecznego ruchu turystycznego. W zakres tych prac będzie niezbędna przebudowa części wyrobisk, wyczyszczenie i zakonserwowanie obudowy i wyposażenia chodników oraz w szczególności uporządkowanie spągu na całej długości podziemi. Szczególnie dotyczyć to winno wyrobisk pochyłych. Wszystkie te wyrobiska winny mieć wyremontowane zejścia schodowe, które należy zgodnie z powyżej przedstawionymi wymaganiami wyposażyć w poręcze. Należy całe wyposażenie wyrobisk (rurociągi, kable itp.) przenieść znad przejść, tak by zapewnić bezpieczne poruszanie się na trasie podziemnej.

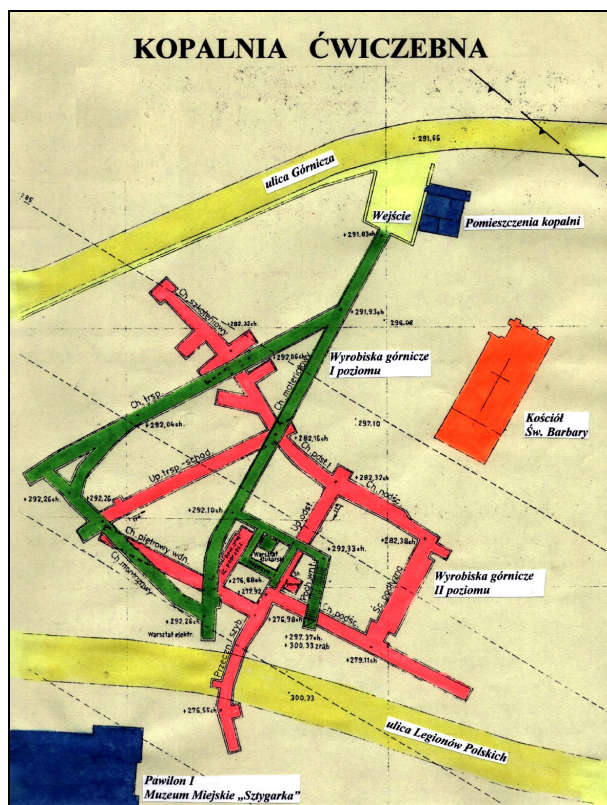
6.1. Proponowany przebieg podziemnej trasy turystycznej

Sztolnia udostępniona wejściem jest od strony ul. Górniczej. W pomieszczeniach, w rejonie wlotu do sztolni można zlokalizować zaplecze dla trasy turystycznej. Mogą się tam znajdować kasy, kioski z pamiątkami, toalety, pomieszczenia z wyposażeniem dodatkowym (hełmy ochronne, płaszcze ochronne), zaplecze dla personelu. Przejście wyrobiskami na poziomie I-szym (rys. 2). Następnie spadają I północną schodzić się będzie na poziom drugi. W wyrobiskach poziomu drugiego można będzie zobaczyć wyposażenie znajdujące się w chodniku szkoleniowym, podstawowym, nadścianowym oraz ścianie. Następnie zejście spadają II południową na poziom III. W wyrobiskach tego poziomu, w obecnych chodnikach będzie można przedstawić drobny sprzęt górniczy oraz modele i eksponaty (mapę chodników kopalni przedstawiono na rys. 3).

Rys. 2. Wyrobisko I poziomu Kopalni Ćwiczebnej (fot.: J. Chmura)

Dalszy ciąg trasy będzie miał następujący przebieg: przejście przeczną do szybu na podszybie i wyjazd szybem na powierzchnię w sąsiedztwie budynku Muzeum. W wypadku akceptacji rozwiązań zmierzających do wykonania chodnika łączącego szyb z podziemiami Muzeum, będzie istniała możliwość przejścia bezpośrednio z szybu do piwnic budynku na poziomie I. Po wyjściu z kopalni zwiedzający będą oddawali hełmy ochronne i ewentualnie „marki” kontrolne, podobnie jak pracownicy dołowi pracujący na kopalni. Ten system z jednej strony będzie miał za zadanie kontrolę zwiedzających a z drugiej można będzie zapoznać się z pewnymi zasadami obowiązującymi w podziemnym zakładzie górniczym.

Rys. 3. Mapa chodników Kopalni Ćwiczebnej na rzucie powierzchni (Archiwum Muzeum „Sztęgarka”)

Według wstępnych założeń czas zwiedzania całej trasy turystycznej winien wynieść około 1 godzinę. Oprócz podstawowych grup zwiedzających można stworzyć grupy tematyczne np. dla klas szkolnych (podstawowych, średnich), trasy historyczne, specjalistyczne (dla geologów, górników). Wyrobiska mogą być miejscem ekspozycyjno-wystawienniczym prezentującym dorobek Muzeum. Jednocześnie Podziemna Trasa Turystyczna może być włączona w cały ciąg tras turystycznych naziemnych promujących zabytki techniki, szczególnie w zakresie specyfiki górniczej ziemi dąbrowskiej.

6.2. Zasady ruchu turystycznego

Otwarcie podziemnej trasy turystycznej pociąga za sobą konieczność przeszkolenia grupy przewodników znających przepisy poruszania się podziemnych wyrobiskach grup zorganizowanych. Konieczne będzie wyposażenie przewodników w hełmy ochronne z oświetleniem indywidualnym, oraz przeszkolone osoby w przenośne metanomierze. Przejście trasy — tylko w zorganizowanych, niewielkich grupach (po 10–15 osób) z przeszkolonym

przewodnikiem. Każdy ze zwiedzających musi być wyposażony w hełm ochronny oraz winien pobrać „markę” kontrolną. Sprzęt ten będzie zwracany po wyjściu z podziemi.

W wyrobiskach jednocześnie nie powinno przebywać więcej niż dwie grupy zwiedzających. Czas zwiedzania podziemi około 1 godz. Maksymalna przepustowość trasy, przy założeniu 10 godzinnego czasu udostępnienia podziemi nie powinien przekroczyć 200 osób dziennie. Przeszkolenie osób prowadzących grupy turystyczne oraz stworzenie Regulaminu zwiedzania i Regulaminu przeglądu trasy należy wykonać przez jednostki mające doświadczenia w tym zakresie.

Wykonanie podziemnej trasy turystycznej winno być wykonane według przepisów górniczych. Dlatego też zakres projektu technicznego uwzględniający przepisy zawarte w §42 pkt. 4 Rozporządzenia Ministra Gospodarki [Rozporządzenie, 2002] oraz specyfikacji wyrobisk podziemnych udostępnianych dla ruchu turystycznego winien zawierać:

- określenie funkcji docelowej wyrobisk, wynikających z ich walorów, wartości kulturowej i historycznej;
- mapę wyrobisk wraz z niezbędnymi przekrojami i danymi mierniczo-geologicznymi;
- charakterystykę zagrożeń naturalnych, w tym występujące zaburzenia geologiczne mające wpływ na stateczność wyrobisk oraz ocenę aktualnego stanu technicznego wyrobisk;
- sposób zabezpieczenia przed zagrożeniami; w tym analizę stateczności wyrobisk;
- zakres prac udostępniających, rodzaj zabezpieczeń;
- wytyczne do technologii robót zabezpieczających i udostępniających;
- sposób przewietrzania w trakcie wykonywania robót udostępniających i docelowych;
- zasady organizacji pracy i nadzoru robót udostępniających i zabezpieczających;
- zasady i częstotliwość kontroli wyrobisk po zakończeniu prac zabezpieczających i udostępniających;
- zasady i organizację ruchu turystycznego w wyrobiskach, w tym plan ewakuacyjny;
- niezbędne uzgodnienia, z instytucjami państwowymi mającymi, wpływ na bezpieczeństwo ruchu turystycznego.

7. Zakończenie

Kopalnia Ćwiczebna przez lata była miejscem gdzie uczniowie szkół górniczych mieli możliwość zapoznania się z urządzeniami w ich normalnych, górniczych warunkach. Jest odosobnionym obiektem górniczym, który może i powinien spełniać funkcje obiektu muzealnego. Wykreowanie obiektu zabytkowego, w tym kopalni, jest bardzo trudnym zadaniem. W grę wchodzi zarówno względy ekonomiczne (odpowiednie zabezpieczenie wyrobisk), jak i dostosowanie do obowiązujących takiego rodzaju budowli przepisów prawa geologicznego i górniczego.

Przy planowanym wykorzystaniu obiektów poindustrialnych, należy zwrócić uwagę na błędy, których należy unikać. Właściciele obiektów (w większości gminy) są przekonani-

ni, że tam gdzie istniał przemysł dalej musi być przemysł, ale nowocześniejszy. Po kilku latach gminy mają te same kłopoty, spowodowane już przez nowe gałęzie przemysłu. Istnieje także przekonanie, że regiony przemysłowe nie mają żadnych atrakcji turystycznych i nie są „silne kulturalnie” oraz że nie mają czym przyciągać zwiedzających. Co więc należy robić, aby nie niszczyć historii, nie niszczyć obiektów, z którymi związane są pokolenia ludzi? Nie należy pochopnie żadnego obiektu wyburzać i niszczyć. Środki finansowe na wyburzanie zakładów przemysłowych gminy powinny zainwestować w renowację, bo przecież taniej jest modernizować niż budować od nowa. Tak otrzymany obiekt staje się częścią historii. Jednym z ważnych aspektów naszych działań powinno być założenie, że „Dąbrowa Górnicza — miasto dziedzictwa przemysłowego” może rzeczywiście stać się ośrodkiem, gdzie autentycznie dba się o zabytki postindustrialne. Realizację tego programu można zrealizować poprzez wdrożenie projektów, takich jak:

- adaptacja dla turystycznego wykorzystania obiektów poprzemysłowej, w tym przede wszystkim Kopalni Ćwiczebnej,
- realizacja edukacyjnego programu o zabytkach techniki w Dąbrowie Górniczej,
- wspieranie rozwoju firm turystycznych organizujących zwiedzanie obiektów kultury przemysłowej i świadczących usługi na rzecz turystów,
- promocja obiektów kultury przemysłowej w regionie i kraju.

LITERATURA

- [1] *Starowolski S. (Simonis. Starovolsci):* Polonia sive status Regni Poloniae descriptio. Druk. H. Krithius, Kolonia, 1632, s. 1–249
- [2] *Stopa S.:* Problematyka stratygraficzna podziału karbonu krakowsko-śląskiego w świetle paleobotaniki. *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, z. 1, 1967, s. 7–25
- [3] *Gisman S.:* Ilustrowany górniczy słownik encyklopedyczny. Wyd. Górn.-Hutn., Katowice, 1955, s. 428
- [4] *Dembowski Z., Kotas A., Malczyk W.:* Identyfikacja pokładów węgla kamiennego w Górnos Śląskim Zagłębiu Węglowym. Pr. Inst. Geol., Warszawa, 1972, s. 1–68
- [5] *Jaros J.:* Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich. Śl. Inst. Nauk., Katowice, 1972, s. 68
- [6] *Gotkiewicz M.:* Początki dobowania węgla w Polsce za Stanisława Augusta Poniatowskiego. *Wiad. Muzeum Ziemi*, Warszawa, t. 6, z. 1, 1952, s. 103–111
- [7] *Łabęcki H.:* W dziele: *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*, Warszawa, 1841
- [8] *Hipolit Kownacki:* W dziele: *O starożytności kopalni kruszców*, Warszawa, 1791
- [9] *Wójcik A.:* 70 lat Muzeum Geologicznego w Dąbrowie Górniczej. *Prz. Geol.*, nr 8, 1982, s. 448
- [10] *Wójcik:* Dąbrowska Sztynka na tle początków górnictwa węglowego w Zagłębiu Dąbrowskim. *Przegląd Górniczy*, Katowice, nr 6, 1996, s. 37–40
- [11] *Łabuz M.:* Zarys powstania i rozwoju rządowego przemysłu węglowego w Dąbrowie Górniczej do 1876 r. [w:] *Ekspres Zagłębiowski*, 1997
- [12] Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1929, Państwowa Szkoła Górnicza i Hutnicza im. Staszica w Dąbrowie Górniczej
- [13] *Srokowski K.:* *Praktyka górnicza. Przegląd Górniczo-Hutniczy*, nr 5, 1923, s. 392–394